

Иран ядролық технологияны игере отырып, ядролық қарудың иегері болуды мақсат етпейді деген сөз емес. Ядролық қару әлемдік саясаттағы күрделі фактор болып саналады. Ал Иранның құдіретті державалар санатына ену үшін ядролық қарудың орны маңызды.

Иран ядролық қаруға қол жеткізгеннен кейін әлемге қауіп төндіре ме деген сауалға «жоқ» деген кесімді жауап беріледі. Мысалы, Қытайдың көсемі Мао Цзедун Кеңес Одағының басшысы Хрущевтан атом бомбасын сұрағанда Америка Құрама Штаттарын жоюды мақсат еткен болатын, бірақ жаппай қыру жарағын иеленгеннен кейін айтқанынан тайды. Иранның да жағдайы осылай болары хақ.

Иран президенті Махмұд Ахмеди-неджад Америкаға сапарында осы ел телеарнасының журналистеріне берген сұхбатында мынадай мәлімдеме жасады: «Біздің дініміз жаппай қыру жарағын жасауға рұқсат етпейді», - дей отырып, екі ел арасындағы қарым-қатынасқа тоқталып өтті. Осы жыл Иран Ислам Республикасы өзінің ядролық бағдарламасын өткізуде айтарлықтай табыстарға жетті. Бушер АЭС-нің құрылысы аяқталды.

1. Мелкумян Е.С. Отношение арабских государств залива к иранской ядерной программе. «Институт Ближнего Востока».
2. Мирский Г.И. Иран США: Противостояние на фоне «Ядерного кризиса» // Мировая экономика и международные отношения. - 2006. №7. - С 7-14.
3. Сажин В.И. профессор, востоковед. Эксперт института Востоковедения Российской академии наук, эксперт Института Ближнего Востока,
4. Мамедова Н.М. Иранская ядерная проблема Ирана.
5. Иранская газета "Джомхури ислами" جمهوری اسلامی
6. Посольство Исламской республики Иран. - М., 29.05.08 №885. Некоторые замечания по поводу последнего доклада генерального директора МАГАТЭ Аль-Барадеи и о позиции Исламской республики Иран в этой связи. Материал адресован зев.сектора Ирана Н.М. Мамедовой за подписью Г. Ансари, посла Исламской Республики Ирана в Р.Ф.
7. Пресс-конференция в Алматы с участием посла Исламской Республики Иран Рамина Мехманпарас. РК

А.Ж. Боранбаева

ҚАЗІРГІ ИРАНДАҒЫ ПАРСЫ ТІЛІНІҢ САЯСИ РӨЛІ

Қазіргі Иран аумағында иран тілдерінде ғана емес, сонымен қатар түрік және семит тілдері семьясына жататын тілдерде сөйлейтін әртүрлі ірілі-ұсақты халықтар мен тайпалар тұрады. XX ғасырда Иранның билеуші топтары парсы тілін елде мекен еткен сан алуан этнос өкілдерінің басын біріктіретін фактор ретінде таныды. Өткен ғасырдың 30-40 жылдары Иран үкіметі елді жаппай ирандау саясатын жүргізіп, парсы тіліне жалпыға ортақ ұлттық тіл сипатын беруге тырысқаны мәлім [6, 138].

1905-1911 жж. қабылданған Иранның алғашқы Конституциясында парсы тілінің статусы көрсетілмесе де, бұл тіл іс жүзінде ислам төңкерісіне дейін елдің жалғыз мемлекеттік тілі қызметін атқарды [3].

Ирандағы 1979 жылғы аятолла Рухолла Хомейнидің басшылығымен жеңіске жеткен ислам төңкерісінен кейін парсы тілі саяси статуска ие болды. 1979 жылдың желтоқсан айында қабылданған елдің жаңа Конституциясына сәйкес, парсы тілі Иран Ислам Республикасының ресми тілі болып жарияланды. Бұл Конституцияның 2-тарауының 15-бабында «Парсы тілі мен парсы әліппесі Иран халқы үшін ресми және ортақ тіл мен әліппе болып табылады. Ресми құжаттар мен мәтіндер, ресми жазбалар мен оқулықтар осы тілде осы әліппемен жазылуы керек, алайда жергілікті ұлттық тілдер баспасөз бен басқа бұқаралық ақпарат құралдарында, сондай-ақ мектептерде ұлттық әдебиеттерді оқыту үшін еркін қолданыла алады» деп жазылған [1, 73-74]. Конституцияда парсы емес ұлттарға олардың ұлттық тілдері мен мәдениетін сақтауға біршама құқықтар берілсе де, елдегі орта және жоғары оқу орындарында тек ғана парсы тілінде білім беріледі, сондай-ақ басқа ұлттардың тілдері бұқаралық ақпарат құралдарынан да шеттетіліп отырғанын айта кету керек. Пехлеви әулеті билеген Иранда парсы тілі аясында түрлі этностарды біріктіру саясаты жүргізілсе, Иран Ислам Республикасында бұл саясат бір дін мен бір тіл негізінде ынтымағы жарасқан мұсылман қоғамын құру түрінде өз жалғасын тапты. Себебі, Иран Ислам Республикасының негізін салған аятолла Хомейни діни факторды басты назарға алып, «Ислам қоғамы – бір ұлт» ұранын көтерген болатын [3].

Ислам төңкерісінен кейінгі Ирандағы парсы тілінің дамуы бірнеше ондаған жылдар бойы белсенді түрде жүргізілген мәдени төңкеріспен тікелей байланысты. Парсы тілі елдің рухани

өмірінде, оның ішінде әдебиет, театр, кино және т.б. салаларда ислам идеологиясын насихаттаудың басты құралына айналды. Соңғы жылдары Иран басшылығы парсы тілінің дамуы мен таралуына көп көңіл бөлуде. Қазіргі Иранның жүргізіп отырған тілдік саясаты парсы тілін жалғыз мемлекеттік тілге айналдыру болып отыр. Бұл саясат ислам төңкерісінен кейінгі алғашқы жылдары жүргізілген тілдік саясаттан мүлдем басқаша сипатта. Қасиетті Құран тілі болып табылатын араб тілінің де парсы тілі секілді Иранда бұрын ресми статусы болмады. Төңкерістен кейін қабылданған жаңа Конституцияның 16-тарауының 2-бабына сәйкес барлық ел аумағындағы орта мектептерде араб тілін міндетті түрде оқытуға шешім қабылданып, бұл тілдің мәртебесі өсті [1, 74.]. Ирандағы жаңа билік араб тілін ел өмірінің барлық салаларында қолдану идеясын көтерген болатын. Араб тілін кең көлемде қолдануды насихаттаған елдің басты діни тұлғалары арнайы діни оқу орындарында білім алғандықтан, араб тілін жетік меңгерген болатын. Алайда бұл идея жалпы халық тарапынан қолдау таппай, бірте-бірте басылып қалды. Қазір Иранда негізгі мемлекеттік мерзімді басылымдар арабша аударылып басылады. Мемлекеттік ресми сайттардың араб тіліндегі нұсқалары бар. Ирандық ИРНА ақпарат агенттігінің барлық ақпараттары араб тіліне аударылып беріледі.

Иранда мемлекеттің тіл саясатын жүргізудегі басты құралы Парсы тілі мен әдебиеті академиясы болып отыр. Бұл академия көп жылғы үзілістен соң 1990 жылдың маусым айында өз жұмысын қайтадан бастады. Академия Пехлеви дәуірінде 1935-1941 және 1970-1978 жылдары әртүрлі салаларға арналған терминдер жасап, сөздіктер құрастырумен айналысқан болатын. Бұрынғы академия парсы тілін барлық шетел кірме сөздерінен тазартуды ту етіп көтерсе, қазіргі академия батыс еуропалық тілдерден енген кірме сөздердің баламасын табумен айналысуда. Сондай-ақ академия парсы тілінің сөздік қорының басым көпшілігін құрайтын араб лексикасын бұрынғыдай жат санамайды. Керісінше, қазіргі Иранда араб лексикасы парсы тіліне әбден сіңіп, жатық болып кеткен деп есептеліп, олардың негізінде жаңа сөздер жасауға болады деп саналады [3].

Парсы тілі үнемі Иран үкіметінің назарында. Иранның қазіргі президенті Махмұд Ахмадинежад парсы тілінің тазалығын сақтауға шақырып, 2006 жылдың 25 маусымында барлық мемлекеттік мекемелер мен бұқаралық ақпарат құралдарына кірме сөздерді ретсіз пайдалануға тыйым салатын президенттік Жарлық шығарды [7].

Иран басшылығы парсы тілін дамыту елдің бірлігін сақтап, оны елдің ұлттық ерекшелігі мен қайталанбас мәдениетіне қолдау көрсету шараларының бірі деп санайды. Иранның қазіргі діни көсемі аятолла Әли Хаменей өзінің 1996 жылғы қаңтарда Тегеранда өткен Бірінші әлемдік парсы тілі оқытушыларының ассамблеясында жасаған баяндамасында «Парсы тілі ирандықтар үшін де және т.б парсы тілдес халықтар үшін де ұлттық менталитеттің іргетасы, сондай-ақ мақтануға тұрарлық орасан зор мәдени құндылықтардың қайнар көзі болып табылады. Парсы тілінің көмегімен Иранның мәдени мұрасында проза түрінде де, поэзия түрінде де көздің қарашығындай сақталып қалған әлемде теңдесі жоқ ұлы даналық пен терең ойға қол жеткізуге болады. Парсы тілі Үндістан түбегі мен Орталық Азияда ислам дінін таратуда аса маңызды рөл атқарды» деп мәлімдеді [4, 137.]. Сондай-ақ Иранның бұрынғы президенті Мохаммад Хатами 2003 жылы Тегеранда өткен Бірінші ұлттық ирантану конгресінде сөйлеген сөзінде «Парсы тілі исламның алғашқы ғасырларынан бастап-ақ Алланың сөздерін түсіндіретін тіл ретінде қолданылып, қасиетті тіл статусына ие болды. Бұл тілдің көмегімен мұсылмандар да, мұсылман еместер де рухани жетістіктерге жетті» деген деректер келтіріп, аятолла Хаменейдің сөзін осындай дәлелдермен толықтырған болатын [3]. Тіпті, ислам төңкерісінің көсемі аятолла Хомейни «Егер ислам діні мен Иранның мүддесі екіге жарылса, мен исламды таңдаймын» дей келіп, «парсы тілі ирандықтардың ұлттық менталитетінің негізі және бүкіл аймақтағы ислам миссиясының құралы» екенін айтқан болатын [2].

Иранның Мәдениет және исламдық бағдар министрлігі парсы тілін оқытуды жетілдіру және оны тарату мәселелеріне арналған семинарлар мен жиналыстар жиі өткізіп тұрады. Парсы тілі мен әдебиеті академиясының президенті осындай жиналыстардың бірінде Иранның ішінде жүргізіліп жатқан тілдік саясаттың мәнін төмендегідей пікірімен анық ашып көрсетті: «Иранның тәуелсіздігін сақтау элементтерінің бірі оның ұлттық даралығын, оның ішінде бірінші кезекте парсы тілінің жалпыға ортақ тіл және бірліктің символы ретіндегі позициясын елде бар барлық диалектілер мен говорларды сақтай отырып, бұрынғы мол әдеби мұраға құрмет көрсете отырып, елдің мәдени өзіндік ерекшелігін сақтау арқылы күшейту» [4, 138]. Қазіргі таңда Иран басшылығы парсы тілін шет елдерде насихаттауға көп көңіл бөлуде. Бұл міндет арнайы мемлекеттік құрылым – Ислам мәдениеті мен байланыстары ұйымына жүктелген. Бұл ұйымның құрамында парсы тілін шет елдерге тарататын орталық бар. Орталықтың жүздеген қызметкерлері Иран Ислам Республикасының шет елдердегі елшіліктері жанындағы Мәдени өкілеттіктерде жұмыс істейді [3].

Иранның шетелдердегі Мәдени өкілеттіктері парсы тілі мен әдебиеті бойынша студенттер арасында халықаралық олимпиадалар өткізіп тұрады. Бұл олимпиада жеңімпаздары Иранға тілдік стажировкаға баруға, сондай-ақ магистратура, докторантурада білімін жалғастыруға мүмкіндік алады. Мәдени өкілеттіктер білім сайыстарының басқа да түрлерін өткізіп тұрады. Мысалы, Иран Ислам Республикасының Қазақстандағы елшілігі жанындағы Мәдени өкілеттік үстеміздегі жылдың 18 наурызында Алматы қаласындағы жоғары оқу орындары студенттері арасында парсыша мәнерлеп өлең оқу мен ән айту бойынша жарыс өткізді. Ислам мәдениеті мен байланыстары ұйымы арқылы Иранның Білім, ғылым және жаңа технологиялар министрлігі жоғары дәрежелі парсы тілінің оқытушыларын шет елдерге іссапарға жіберіп отырады. Олардың қызметінің мақсатын аятолла Хаменей өз сөздерінің бірінде парсы тілін шет елдерде таратуды ислам төңкерісі идеясын насихаттаумен байланыстыра келіп, «Парсы тілі біз үшін төңкеріс идеясы мен исламдық дүниетанымды насихаттау үшін аса маңызға ие» деген болатын [3].

Парсы тілі ерте орта ғасырларда күрд, ауған, үнді, түрік халықтары үшін әдеби тіл болғаны тарихтан мәлім. Тіпті, парсы тілі Үндістанның мұсылман княздықтарында XIX ғасырдың аяғына дейін ресми жазба және іс жүргізу тілі болды. Жалпы, парсы тілі өткен ғасырларда мұсылмандық Шығыстың араб тілінен кейінгі ең кең таралған тілі болды [6, 271.]. Ал 1990 жылдардың орта шенінен Иран үкіметі парсы тілін исламның екінші тілі идеясын насихаттап, оның ислам әлемінде алатын орнын қайтадан жаңғырту идеясын көтере бастады. Бұл идея аятолла Хаменей тарапынан да қолдауға ие болды. Иран басшылығы парсы тілін халықаралық ислам ұйымдарының ресми тілдерінің біріне айналдыруға күш салып келеді. 2001 жылдың желтоқсанында Тегеранда өткен «Ислам конференциясына» мүше елдер саммитінде Иранның сол кездегі президенті Хатами осы мәселені көтерген болатын. Алайда, бұл идея Ислам конференциясына мүше елдер тарапынан қолдау таппай, жүзеге аспай қалды. 90-жылдары Кеңес Одағының ыдырауы және Иранның ішкі саяси факторларына байланысты бұл елдің сыртқы саясатында түбегейлі өзгерістер болды. Иран Хашеми-Рафсанджани басқарған тұстары халықаралық изоляциядан шығып, қайтадан ықпалды аймақтық державаға айналу мақсатын алға қойды [8, 220.]. Иран жаңадан тәуелсіздік алған Орталық Азия мен Кавказ елдерімен дипломатиялық қарым-қатынастар орнатып, осы елдердің барлығында елшіліктер ашып, Орталық Азия аймағы елдің сыртқы саясатындағы басты бағыттардың біріне айналды [8, 221.].

Иран Орталық Азия елдерімен байланыстарында 80-жылдары көрші елдерге, оның ішінде бірінші кезекте араб елдеріне таратуға тырысқан төңкеріс идеясын емес, дәстүрлі ирандық ортақ мәдени мұраны басты ұран етіп отыр. Бұл ортақ мұра сырттан келген ирандық мәдениет емес, Орталық Азия халықтарының өздерінің бұрынғы төл мәдениеті деп қарастырылуда және бұл ортақ мұрада парсы тілі мен әдебиетіне аса маңызды орын беріледі. Оның ішінде классикалық парсы поэзиясы (X-XV ғғ.) басты назарға алынып, әсіресе, ұлы эпик-ақын Фирдоуси шығармашылығының аймақтағы халықтар әдебиетінің дамуындағы рөлі баса айтылуда [8, 222.].

Иран парсы тілдес Тәжікстан мен Ауғанстан елдерімен тығыз достық қатынастар орнатуға тырысуда. Иран Тәжікстан мен Ауғанстанның жоғары оқу орындары мен ғылыми орталықтарымен тікелей байланыстар орнатқан. Ресми Тегеранның бастамасымен Парсы тілдес халықтар ұйымы құрылып, бірнеше конгрестер өткізілді. Қазір Иран университеттерінде Тәжікстан үшін әртүрлі саладағы кадрлар даярлануда. Иран үкіметі Тәжікстанда Парсы тілінің қорын құрып, парсы тілі мен әдебиетіне арналған бірнеше халықаралық семинарлар мен симпозиумдар өткізді. Парсы тілі мен әдебиеті академиясының басшылары Кеңесінде тәжіктің ірі ғалымдары бар. Ирандық тілші-ғалымдар дари және тәжік тілдері лексикасы негізінде парсы тілінде жаңа терминдер жасау мүмкіндігін де қарастыруда [3].

Қазіргі таңда Иран Орталық Азияның басқа да мемлекеттерінің жоғары оқу орындарымен әріптестік қарым-қатынастар орнатқан. Барлық Орталық Азия елдерінде парсы тілі академиялық деңгейде оқытылады. Иранның осы елдердегі Мәдени өкілеттіктері парсы тілін кең көлемде насихаттап, оны оқытуға жан-жақты көмек көрсетіп отыр. Студенттер оқу үдерісіне қажетті оқулықтармен қамтамасыз етіліп, Иран тарапы оларды мүмкіндігінше әртүрлі мерзімдегі тілдік стажировкаларға өз қаржысына қабылдап отыр. Бұл елдерде Иран киносының күндері, әртүрлі көрмелер және т.б. мәдени шаралар жиі өткізіліп тұрады. Сондай-ақ Иран өзімен тарихи шыққан тегі ортақ Пәкістан мен Үндістанға, көрші мемлекеттерге – Түркия, Кавказ бен араб елдеріне де парсы тілін таратуға күш салуда. Сөзімізді қорыта келсек, қазіргі Иранда парсы тілінің саяси рөлінің екі қыры бар. Біріншісі – оның ішкі қыры, яғни Иранның мекен еткен халықтардың басын біріктіретін фактор болып табылуы болса, екіншісі – Иранның көршілес елдерге мәдени ықпал жүргізудегі рөлі.

Осылайша, парсы тілі қазіргі таңда Иран Ислам Республикасында мемлекеттік құрылымдар қызметін реттейтін белсенді құрал ретінде және Иранның саяси идеологиясын шетелдерге, оның ішінде бірінші кезекте дәстүрлі мұсылман өркениеті таралған елдерге тарату үшін аса маңызға ие.

1. Весна свободы. К годовщине победы Исламской революции в Иране. Пресс-отдел Посольства Исламской Республики Иран. - М.: 1994.
2. Малер А. RPNMonitor. Аналитический интернет-журнал. В ожидании часа «Икс». Станет ли Иран новой «Персидской империей» или превратится в подобие нынешнего Ирака? RPNMonitor. ru, 2006-2009.
3. Месамед В.И. Фарси как интегрирующий фактор в исламской республике Иран. www.religare.ru.
4. Каменова М.С. Персидский язык как фактор культурной интеграции – Иран: Ислам и власть. -М.: ИВ РАН – Крафт+. 2001.
5. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. - М.: Наука, 1988.
6. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. - М.: Издательство МГУ, 1975.
7. Президент Ирана вступил за чистоту персидского языка. iran-erog @ iran. ru.
8. Хуторская В.В. Взаимоотношения Исламской Республики Иран и стран Центральной Азии - Иран: Ислам и власть. - М.: ИВ РАН – Крафт+. 2001.

Б.К. Хайдаров

АЯТОЛЛА ХОМЕЙНИДІҢ ИСЛАМ ТӨҢКЕРІСІН ЭКСПОРТТАУ ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСЫ

1979 жылы 11 ақпанда Иранда Ислам төңкерісінің жеңіске жетуі, Иран Ислам Республикасының орнығуы ХХ ғасырдағы ірі оқиғалардың қатарынан орын алатыны белгілі. Ислам төңкерісі десек жадымызға аятолла Хомейни түседі. Ол кісінің биыл 30 жылдығын атап өтіп отырған Ислам төңкерісінің алғышарттарын қалыптастыруға, исламдық мемлекеттің құрылымдарын жасақтап, Иран халқын ортақ мақсатқа жұмылдыра білуде сіңірген еңбегін тек ұшан-теңіз деп бағалауға болады. Егер ИИР талай сынақтардан сүрінбей өтіп, өзге мемлекеттер мен халықтардың назарын өзіне аударса, осы мемлекетті тануға деген құлшыныс артса, тіпті осы төңкерістің мәртебесінің өсе түсуі кейбір елдерді үрейге батырса бұл жерде аятолла Хомейнидің өзіндік орны бар.

Иран Ислам Республикасының ресми идеологиясының бір тірегі – «ислам төңкерісін экспорттау» тұжырымдамасы. Осы тұжырымдама Иран Ислам Республикасының Конституциясында көрініс тапқан. 1979 жылы желтоқсан айында қабылданған ИИР Конституциясының 3-бабында ИИР үкіметі мақсаттарының бірі – «ислам талаптарына сай елдің сыртқы саясатын жүргізу, барлық мұсылмандармен бауырластық одақ құру және әлемдегі каналушыларға қолдау көрсету» делінген.

Иран Ислам Республикасының негізі қаланған сәтте-ақ «Ислам төңкерісін экспорттау» мәселесі қозғалды. Оған аятолла Хомейнидің мына сөзі дәлел: «ما از اول گفتیم می خواهیم انقلابمان را صادر کنیم» - «Біз алғашқы сәтте-ақ төңкерісті экспорттауды қалайтынымызды айттық» [1, 19-том, 242]. «Ислам төңкерісін экспорттау» термині бүгінде көпшілікке таныс. Біз осы мәселенің мәні мен мазмұнын аятолла Хомейнидің көзқарасы арқылы ашып беруді мақсат етіп отырмыз. Екінші жағынан, Рухолла Мусави Хомейнидің діни-саяси көзқарасы елдің ішкі саясаты мен қатар сыртқы саяси бағытының қалыптасуына тікелей әсер еткені белгілі. Аятолла Хомейни билік басында 10 жыл отырды. Өзі негізін қалаған исламдық мемлекеттің қай бағытта дамып отырғанына, артықшылықтары мен кемшіліктеріне куә болды. Халықтың талап тілегінен хабардар еді.

Иран Ислам Республикасының негізін қалаушы ислам төңкерісін экспорттау мәселесін талқылағанда ислам төңкерісін не үшін экспорттау қажеттілігін де назардан тыс қалдырмайды: «انقلابمان را به تمام جهان صادر می کنیم چرا که انقلاب ما اسلامی است و تا مبارزه در هر کجای جهان علیه مستکبرین هست ما هستیم» - «Біз ислам төңкерісін әлемге экспорттаймыз, себебі, біздің төңкерісіміз исламдық болмысқа ие, әлемнің қай жерінде қанаушыларға қарсы күрес туындаса, біз сол жерден табыламыз» [1, 11-том, 266].

Зерттеушілер тарапынан ИИР-дің барлық мемлекеттік құрылымдары мен азаматтық институттары ислам төңкерісін өзге елдерге экспорттау саясатын шартты түрде айтқанда үш жолмен «бейбіт», «жартылай әскери» және «әскери» жолмен жүзеге асыруда деген пікірдің де айтылып жатқанын жоққа шығара алмаймыз.

Аятолла Хомейни төңкерісті экспорттау күшпен емес, исламдық мінез-құлықпен жүзеге асуы тиіс. Төңкерісті экспорттау дегеніміз - исламның шынайы болмысын таныстыру, адами құндылықтарды дәріптеу, руханият мәселесіне жете мән беру дей келе, ислам төңкерісін бейбіт жолмен экспорттауды баса айтқан: «Төңкерісімізді барлық жерге экспорттауымыз керек деген сөзіміз біз